

مکتب اصفهان

زبان طراحی شهری در شهرهای کهن

سیدمحسن حبیبی
زهرادری

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹
کد پستی: ۱۵۸۴۷۳۶۹۱۳ صندوق پستی: ۴۶۹۱ - ۱۵۸۷۵
تلفن: ۸۸۳۱۵۲۳۷، ۸۸۸۲۱۳۶۴

دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵
• تلفن واحد بازاریابی: ۸۸۳۱۵۲۴۰
پست الکترونیک: crb@iranculturestudies.com
فروش الکترونیک: www.iranculturestudies.com
www.Lahze-ketab.com

تلفن های پخش مرکزی: ۸۸۸۴۹۶۴۱-۲، ۰۹۱۲-۲۱۷۷۶۴۷
مراکز اصلی پخش و فروش:
• فروشگاه مرکزی: دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹ تلفن: ۸۸۸۴۹۶۴۱
• تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵ تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲ دورنگار: ۱۶۱۵۰۱۴۱

• مکتب اصفهان: زبان طراحی شهری در شهرهای کهن

• نوشته سید محسن حبیبی، زهرا اهری

• صفحه آرایان: فرزانه فقیه زاده، شهره خوری، زینب اخلاق پسند، فریده داورزنی
• ویراستار: میترا طاهری لطفی

• لیتوگرافی: هماگرافیک • چاپ: رسام • شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه • چاپ اول: ۱۳۹۱
قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 978-964-379-211-4

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۲۱۱-۴

حبیبی، محسن، ۱۳۲۶ -

مکتب اصفهان / محسن حبیبی، زهرا اهری. - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۱.

۵۹۴ ص. : مصور.

ISBN: 978-964-379-211-4

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا

۱. شهرسازی - ایران - اصفهان. ۲. معماری اسلامی - ایران - اصفهان. ۳. معماری ایرانی - اصفهان. الف. اهری،

زهرا ب. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ج. عنوان.

۷۱۱/۴۰۹۵۵۹

NA ۹۲۴۸ / الف ۶ ح ۱۷ ۱۳۹۱

۲۱۰۵۷۳۳

کتابخانه ملی ایران

فرهنگ و معماری / ۲۳

www.ketab.ir

فهرست

۷	پیش‌گفتار
۱۱	مقدمه
۱۷	فصل اول سیر تحول شهر اصفهان از آغاز تا پایان قرن سیزدهم هـ. ق
۴۱	فصل دوم مکتب اصفهان در شهرسازی
۵۷	فصل سوم مسجد واژگان و ترکیب دستوری نقشه‌های تطبیقی نقشه‌ها و تصاویر مسجد
۶۹	
۷	
۱۹۲	فصل چهارم مدرسه واژگان و ترکیب دستوری نقشه‌های تطبیقی نقشه‌ها و تصاویر مدرسه
۲۰۵	
۲۴۵	
۳۳۹	فصل پنجم سرا، کاروانسرا واژگان و ترکیب دستوری نقشه‌های تطبیقی نقشه‌ها و تصاویر سرا و کاروانسرا
۳۴۹	
۳۸۷	
۴۸۳	فصل ششم امامزاده واژگان و ترکیب دستوری نقشه‌های تطبیقی نقشه‌ها و تصاویر امامزاده
۴۸۹	
۵۰۵	
۵۳۳	فصل هفتم حمام واژگان و ترکیب دستوری نقشه‌های تطبیقی نقشه‌ها و تصاویر حمام
۵۳۹	
۵۵۳	
۵۸۳	فصل هشتم کتاب‌شناسی

پیش‌گفتار

این باور وجود دارد که در بافت‌های کهن شهری یا آن‌چه به اصطلاح بافت سنتی نامیده می‌شود، آنی وجود دارد که در بافت‌های میانی و جدید موجود نیست. این «آن» چیست؟ چه حکایتی در خود دارد؟ چه قصه‌ای را تعریف می‌کند و از چه ماجراهایی سخن می‌گوید؟ حکایت این «آن» در ادبیات شهرسازی جهانی نیز بارها و بارها مطرح شده است.

چه می‌شود که امروزه نیز به‌هنگام قدم‌زدن در بافت‌های کهن شهری احساس آشنایی دست می‌دهد. احساس از خود بودن و در خود بودن، احساس با خود بودن و همگان را آشنا یافتن. بوی آشنایی علی‌رغم آن‌که آشنایی نیست، احساس می‌شود که زبانی مشترک در لابه‌لای بناها و فضاها پنهان است، زبانی صریح، روشن، خودی و ملیح. آنی که زمان را درنوردیده و در تودرتوی مکان جای گرفته است. مکان، این انباشت مادی تاریخی، مملو از استعاره‌ها و کنایه‌های این زبان گشته است و در هر زمان گویشی تازه از این زبان را به‌نمایش گذاشته است و بی‌آن‌که از قواعد و واژگان آن سرپیچی کرده باشد، مفهومی یگانه را تبلور بخشیده است و این یگانگی است که علی‌رغم چهره متفاوت زمانی، مکانی خود، آنی را در خود دارد که بوی آشنایی می‌دهد و ازل را به ابد می‌دوزد.

بنابراین آشنایی با این زبان به ظاهر مهجور که در سازمان فضایی شهر کهن مستور است در دستور کار قرار می‌گیرد نه بدان سبب که بازخوانی این فضاها صورت گیرد بلکه بدان جهت که بتوان گویشی تازه این زبان را در این زمان و در مکان‌های امروز بازشناخت.

جهان صنعتی دیر زمانی است که بدین بازخوانی و بازشناخت روی آورده است و به صورت متفاوت بر آن شده است تا این گویش تازه را به کار گرفته و حتی جهانی کند، فراوانی ادبیات در زمینه نوسازی شهری و باز پرداخت بافت‌های کهن گواه بر این امر است، گویشی که پس از فرو نشستن تندباد نوگرایی «Modernism» به صراحت و با قدرت تمام به کار گرفته شده است.

و اما در کشور ما، که هنوز در تب و تاب نوگرایی قرار دارد و هنوز گویشی نوگرایانه را به کار می‌بندد، دو دهه‌ای است که این جا و آنجا و عمدتاً در محافل دانشگاهی صحبت از کشف زبان شهری در بافت‌های کهن می‌رود، خواه این در اثر نسیمی باشد که در این مورد از جهان صنعتی وزیدن گرفته باشد و خواه در اثر تعمق در خود و تأثر از خویش. کاوش در سیر تحول تاریخی شهر ایرانی، چه در قبل از اسلام و چه در بعد از اسلام، نشان می‌دهد که این شار به سبب آن که بر آن بوده است تا تمثیلی باشد از «آرمانشهر» و سایه‌ای باشد از «ناکجا آباد»، همیشه سرشار از بداعت و نوآوری در «زبان شهرسازی» خویش بوده است. زبانی که ناشی از «مدنیت» هزاران ساله این شار بوده است. کمتر شاری را می‌یابیم که بی‌اندیشه بنا شده باشد و کمتر اندیشه‌ای را می‌یابیم که قواعد و واژگان این زبان را با گویش تازه‌ای به کار نبسته باشد. از «ورجم کرد» و «باغ‌های پاسارگاد» تا «اصفهان» و «باغ‌های فین کاشان» و «شاهزاده ماهان».

به بار نشستن و جمع‌بندی تفکرات فلسفی و حکمی در دوران صفویه و پیدا شدن صاحب کلامان در همه زمینه‌های فلسفی و هنری در این عصر از سویی و حضور و وجود «زبان شهرسازی» این عصر در لابه‌لای بافت‌های کهن شهری موجود سبب گردید تا بازشناسی این زبان در دستور کار پژوهش قرار گیرد. پژوهشی که هدف آن نه تنها بازشناسی این زبان بلکه کشف قواعد و واژگانی بود که در پس همه گویش‌های فنی به کار گرفته شده، قرار داشتند. قواعد و واژگانی مستقل از زمان و مکان که در هر زمان و مکانی گویش تازه‌ای را سبب می‌شوند.

کاوش در این امر سبب گردید تا به مفهومی دست یافته شود که تا به امروز مورد لاف و لالچ در زمینه شهرسازی - مورد جدل است، گو این که برای ما در حد یقین است. این مفهوم حاکی از آن بود که این دستگاه زبانی در عصر صفوی در مکتبی پرداخته شده است که به سبب شمول آن در همه زمینه‌های فلسفی و هنری، مکتب اصفهان نامیده می‌شود و در شهرسازی این مکتب، «آنی» به کار گرفته شده که امروزه «سودای» آن داریم و دل در «هوای» آنست.

بنابراین و برای بازشناخت این دستگاه زبانی چاره‌ای نبود جز جست‌وجو در همه عرصه‌هایی که بر تولید فضای شهری مؤثر افتاده‌اند و به خصوص عرصه کالبدی - فضایی که در آن بناها - خصوصی یا عمومی - و فضاها به محاوره و گفت‌وگوی فضایی نشسته‌اند و این گفت‌ووشنود را نه فقط با خود که با انسان‌هایی انجام می‌دهند که در آن‌ها می‌زیند یا از آن می‌گذرند.

به این اعتبار گستره مطالعه و پژوهش، همه عرصه‌های معماری و شهرسازی را در خود می‌گیرد، مشروط بر این که این عرصه‌ها در ارتباط با فضای عمومی شهری قرار گیرند، به دیگر سخن، پژوهش آگاهانه از ورود به عرصه‌ها و فضاها و خصوصی که تأثیری چندان

در فضای عمومی شهری نداشتند سر باز زد.

اما به علت همان جدل‌های مفهومی که وجود داشت از سویی و به سبب گویش نوگرایانه مسلط بر اندیشه و عمل از دیگر سوی و دست آخر به دلیل موانع اداری و آزادی که در سر راه هر پژوهشی قرار می‌گیرند، پژوهشگران ناگزیر شدند که به امکانات و توانایی‌های محدود خود بسنده کنند. امری که در این جا و آن‌جا آن‌چه رویاروست، تبلور یافته و کاستی‌ها نشانگر آن است.

دیگر آن که این پژوهش از سال ۱۳۷۲ آماده چاپ بود و پس از آن که در سال ۱۳۷۵ قرار بر آن شد که به چاپ رسد، آخرین تغییرات در متن، نقشه‌ها و مراجع داده شد، هم از این سبب است که از آن‌چه بعد از سال ۱۳۷۵ در زمینه این پژوهش انتشار یافته است، در این کتاب نشانی نیست.

سید محسن حبیبی - زهرا اهری

مقدمه

مطالعه بناها به مثابه واژگان و بافت‌های شهری بسان ترکیب دستوری و قواعد از اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی مورد توجه محافل علمی و دانشگاهی و پژوهشگران این حوزه قرار گرفته و کاربرد روش‌های زبان‌شناسی برای تحلیل شهر کاربست یافته است. این اقبال به روش‌های زبان‌شناسی و کاربرد آن در حوزه معماری و شهرسازی در تداوم استفاده از این روش‌ها در حوزه‌های مختلف هنر و علوم مثل روان‌شناسی، مردم‌شناسی، سینما، نقاشی و ... بوده است.

در کاربرد روش‌های زبان‌شناسی در حوزه معماری و شهرسازی این باور وجود دارد که می‌توان بدین طریق عناصر تشکیل‌دهنده قواعد حاکم بر روابط بین این عناصر را دریافت و از آن‌ها به عنوان مبنایی برای ارائه واژگان یا عناصر و اصول یا قواعد جدید که بتواند در طراحی‌های نوین به کار آید، استفاده کرد.

با چنین انگاره‌ای، در سال ۱۳۶۹، پژوهش زبان‌شناسانه شهر ایرانی آغاز شد تا این رویکرد در حوزه معماری شهری سنتی ایرانی آزمون گردد. اصفهان به عنوان غنی‌ترین متنی که از تاریخ کهن معماری و شهرسازی ما موجود بود، نمونه مناسبی برای بازخوانی به شمار می‌آمد. از این رو سعی بر آن شد که طی یک سلسله پژوهش‌های متوالی با استفاده از روش زبان‌شناسی، معماری شهری اصفهان مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد تا بتوان عناصر سازنده این متن را بازشناخت و مبنایی برای مداخله‌های آتی را فراهم آورد. در این چارچوب مهم‌ترین عناصر سازنده شهر شناسایی و به صورت زیر طبقه‌بندی شدند:

اول- بناهای عمومی شامل:

- مساجد
- مدارس
- سراها و کاروانسراها
- امازاده‌ها
- حمام‌ها
- کلیساها

دوم - بناهای خصوصی شامل:

- کاخ‌ها

- واحدهای مسکونی

- باغ‌ها

سوم - فضاهای شهری شامل:

- خیابان‌ها

- میدان‌ها

- بازارها

- بازارچه‌ها

- پل‌ها

- چهارسوق‌ها

با توجه به:

- تجهیزات و تزیینات شهری

- شالوده شهری

- چهره شهری

- شبکه شهری

در مرحله اول بناهای عمومی به جز کلیساها انتخاب شدند و مجموعه وسیعی از اطلاعات پیرامون آن‌ها جمع‌آوری شد. این اطلاعات، بررسی‌های گسترده توصیفی - تاریخی تک‌بناها، تهیه نقشه و اطلاعات کالبدی، تهیه عکس و مدارک تصویری، شناسایی موقعیت شهری و ویژگی‌های سازه‌ای بنا را شامل می‌شد.

مجموعه اطلاعات فراهم آمده مبتنی پژوهشی قرار گرفت که در قالب کتاب حاضر ارائه می‌شود. طبقاً به دلیل محدودیت‌های موجود در نشر، تمامی اطلاعات گرد آمده، ارائه نشده است بلکه صرفاً جمع‌بندی و نتایج مطالعه در هر گروه بنا تحلیل و تنظیم شده است و از اطلاعات مربوط به تک بناها، تنها نقشه‌ها و تعدادی از تصاویر تک بناها پیوست شده‌اند.

گروه ساختمان‌های بررسی شده عبارتند از: مساجد، مدارس، سراها و کاروانسراها، امامزاده‌ها و حمام‌ها. در بررسی هر گروه، تلاش بر این بود که تا حد امکان و در صورت موجود بودن اطلاعات و نقشه‌ها، تمامی بناهای موجود در دوره مورد بررسی مطالعه شوند و از طریق افزایش تعداد نمونه‌ها، صحت بررسی علمی افزون گردد. ضمن آن‌که طی تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری، کلیه متون مرتبط، که مطالبی در این زمینه داشتند، مطالعه و نتایج یافته‌ها با بررسی‌های موجود مقایسه گردید. در ضمن موارد استثنا و خاص بررسی، و علل بروز آن‌ها تحلیل شد تا دقت پژوهش افزایش یابد. طبقاً به دلیل محدودیت‌های موجود در هیچ مورد کار برداشت نقشه توسط گروه انجام نشد و کل پژوهش متکی به نقشه‌های موجود در سازمان میراث فرهنگی بود.

بدین ترتیب در هر بخش ابتدا نتایج اطلاعات هر گروه از بناهای عمومی در چارچوب روش زبان‌شناسی تجزیه و تحلیل شد و حاصل هر بخش ارائه واژگان و دستور ترکیب شکلی برای آن گروه از بناها است.

در انتهای هر بخش، اطلاعات مربوط به گروه بناها در قالب نقشه‌های مقایسه‌ای ارائه شده‌اند و سپس اطلاعات مربوط به هر بنا به پیوست آمده‌اند.

برای اینکه بتوان درکی از زمینه کلی نگارش این متن شهری غنی یافت، در فصل اول

۱. از بقیه قسمت‌های پیش‌بینی شده، بعضی در قالب طرح‌های پژوهشی دیگری دنبال شدند و برای بعضی دیگر اطلاعاتی فراهم آمد اما پژوهش به انجام نرسید.

کتاب، تاریخچه پیدایش شهر اصفهان و سیر تحول آن تا پایان دوره قاجاریه که به مفهوم پایان تکوین سنتی شهر و آغاز رویکرد مدرن به آن است، با استفاده از منابع و اسناد موجود در این زمینه، به صورتی موجز ارائه شده است.

با توجه به خصوصیات شکل‌گیری بناها و شهر سنتی ایرانی، اصولی کلی حاکم بر نحوه شکل‌گیری آن‌ها وجود دارد که منبعث از جهان‌بینی و زمینه‌های فرهنگی موجود است. اصولی که در عین تکرار و تنوع در نحوه ساخت و شکل‌گیری بنا و فضا، مجموعه را از وحدت و هماهنگی بالایی برخوردار می‌سازد. امری که تا پایان رونق معماری و شهرسازی سنتی در بناها و بافت‌های شهری ما موجود و محسوس بوده است. بررسی این اصول و خاستگاه و چگونگی بروز آن‌ها در قالب مکتب شهرسازی اصفهان، موضوع فصل دوم کتاب است.

فصول سوم تا هفتم به ارائه نتایج مطالعات انجام شده در مورد بناهای عمومی می‌پردازند. حاصل این مجموعه بررسی، ارائه نتایجی در قالب خصوصیات تک‌بنا (واژگان) و ویژگی‌های ترکیب آن (دستور ترکیب شکلی) برای هر گروه از بناهای عمومی مطالعه شده است.

بدیهی است که واژگان و ترکیب دستوری یکسان برای اطلاق به کارکردهای متفاوت شهری نمی‌توان تعیین نمود و هر گروه عملکردی فضا، نحوه ادای خاص خود را دارد و به شیوه‌ای متفاوت صرف می‌گردد که از همین رو آن را از واژگان (بناهای) دیگر متمایز و مشخص می‌سازد.

فصل هشتم شامل کتاب‌شناسی اسناد و مدارک منتشره در زمینه معماری و شهرسازی و تزیینات معماری اصفهان است که برای این پژوهش انجام شده بود. بدیهی است که این کتاب‌شناسی تا زمان پایان این پژوهش یعنی سال ۱۳۷۵ را در بر می‌گیرد. با تعمیم چنین پژوهش‌هایی برای بافت‌های سنتی دیگر ایرانی می‌توان در جهت تدوین واژه‌نامه‌ای از واژگان و ترکیب دستوری بناها و فضاها شهری ایرانی گام برداشت.

روش کار

روش تحلیل زبان‌شناختی، بررسی و تجزیه و تحلیل ریخت‌شناسانه و گونه‌شناسانه را در دستور کار قرار می‌دهد تا از طریق آن بتواند ساختار یک بنا، یک مجموعه ساختمانی یا یک بافت شهری را تبیین کند.

نتایج حاصل از ریخت‌شناسی و گونه‌شناسی مبتنی بر واژگان و ترکیب دستوری بنا، مجموعه یا بافت را فراهم می‌سازند. این شیوه تحلیل بر این فرض استوار است که گونه‌ها به عنوان ساخت‌های ثابت می‌توانند به عنوان واژگان زبانی در نظر گرفته شوند، ارتباط گونه‌ها با هم، ویژگی‌های ترکیب شکلی و استقرار گونه‌ها، قواعد شکلی یا ترکیب دستوری این واژگان را می‌سازند. این نوع تحلیل جنبه‌های زیر را شامل می‌گردد:

۱-۱- تحلیل شکل کالبدی بنا

در تحلیل شکل کالبدی بنا سه جنبه مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱-۱-۱- شکل هندسی پیکره بنا

در این بررسی ابتدا ریخت‌شناسی شکل هندسی پیکره هر بنا انجام شده و سپس نتایج حاصل از بررسی ریخت‌شناسانه شکل‌های هندسی بناها در قالب گونه‌شناسی شکل هندسی کلی بناها جمع‌بندی می‌گردد.

۱-۱-۲- ترکیب شکلی بنا

نحوه ترکیب اجزای تشکیل دهنده بنا، موضوع بررسی ترکیب شکلی بنا را تشکیل می‌دهد. در این قسمت خصوصیت‌های ترکیبی بنا با توجه به اصول مختلف ترکیب شکلی شناسایی می‌گردند. نتیجه حاصل از این بررسی، گونه‌شناسی ترکیب شکلی بنا خواهد بود.

۱-۱-۳- شکل هندسی فضای درونی

از آنجایی که بناهای معماری و بافت‌های شهری ایرانی اکثراً از درون قابل تمیز و تشخیص هستند، از این رو شکل هندسی فضای باز اصلی داخلی آن‌ها واجد اهمیت درجه اول در شناسایی بنا و بافت و هویت‌دهنده بدان است. از این رو در بررسی شکل هندسی فضای باز درونی، ابتدا بناها از نظر خصوصیات شکلی این فضا مورد بررسی ریخت‌شناسی قرار می‌گیرند و حاصل ریخت‌شناسی شکل هندسی فضای باز درونی در قالب تحلیلی گونه‌شناسانه جمع‌بندی می‌گردد.

۱-۲-۲- ابعاد و مقیاس

بخش دیگر تحلیل زبان‌شناختی را بررسی ابعاد و مقیاس بناها و نتیجه‌گیری آن در قالب ارائه گونه‌شناسی ابعاد و مقیاس بنا تشکیل می‌دهد. این بخش رابطه بین سه بعد طولی، عرضی و ارتفاعی بنا را از وجوه بیرونی و درونی تحت دو سرفصل تحلیل ابعاد و تحلیل مقیاس مورد بررسی قرار می‌دهد.

۱-۲-۱- تحلیل ابعاد

در تحلیل ابعاد بنا، رابطه بین طول و عرض بنا مورد بررسی قرار می‌گیرد. ضمناً بنا از نظر هماهنگی مدولار یا به عبارتی وجود مدول یا پیمون پایه مورد بررسی قرار می‌گیرد. حاصل این بررسی گونه‌شناسی ابعاد بنا و تعیین پیمون یا مدول پایه مورد کاربرد در گونه‌های بناها است.

۱-۲-۲- تحلیل مقیاس

در بحث تحلیل مقیاس رابطه ابعاد بنا نسبت به انسان و به عبارتی ایجاد فضای انسانی مورد سنجش قرار می‌گیرد. این رابطه در دو وجه بررسی می‌شود. وجه بیرونی رابطه ابعاد بیرونی بنا را با معیار مجاور می‌سنجد و ابعاد درونی رابطه ابعاد فضای باز درونی بنا به ویژه رابطه عرض و ارتفاع حیاط اصلی ساختمان را از نظر ایجاد احساس محصوریت مورد بررسی قرار می‌دهد. با توجه به اینکه اهمیت فضای باز درونی بنا بیش از بدنه بیرونی است و در بسیاری موارد بنا فاقد بدنه بیرونی مجزا از بافت مجاور است، از این رو سنجش مقیاس فضای باز درونی اهمیت بیشتری می‌یابد. نتیجه این بخش گونه‌شناسی فضاهای باز داخلی از نظر تناسب ابعاد فضا و رابطه فضا با مقیاس انسانی است.

۱-۳- درجه تلفیق

در این بخش میزان و نحوه تلفیق و پیوند بنا با بناها و بافت‌های مجاور مورد بررسی قرار می‌گیرد و عناصر اتصال تحلیل ریخت‌شناسانه می‌گردند.

۱-۳-۱- نحوه اتصال یا جدایی‌گزینی از بناهای اطراف

در این بخش میزان اتصال یا جدایی‌گزینی بنا از فضاهای اطراف تحلیل ریخت‌شناسانه می‌گردد. حاصل چنین بررسی‌ای، گونه‌شناسی رابطه بنا با بناهای مجاور خواهد بود.

۱-۳-۲- عناصر اتصال

ترکیب با بدنه‌های مجاور از طریق فضاهای آستانه‌ای و به کمک عناصر اتصال است که موضوع این بخش از بررسی را تشکیل می‌دهد. ابتدا عنصر اتصال در هر بنا مورد تحلیل ریخت‌شناسانه قرار می‌گیرد. نتیجه حاصل از بررسی بناها، گونه‌شناسی عناصر اتصال در نوع بنای خاص خواهد بود.

۱-۴- کیفیت جای‌گیری در شهر

موضوع این بخش از بررسی را سنجش نحوه استقرار بنا در بافت از نظر مکان استقرار، رابطه با استقرار بناهایی با کارکرد مشابه و موقعیت قرارگیری بنا در شهر تشکیل می‌دهد. هر بنا از نظر محل استقرار مورد تحلیل ریخت‌شناسانه قرار می‌گیرد و حاصل بررسی مجموعه بناها، ارائه گونه‌شناسی نحوه استقرار بناها خواهد بود.

۱-۵- روش ساخت

در بحث روش ساخت، نحوه تأثیرپذیری بنا به مثابه یک عنصر ساخته شده از عناصر طبیعی و ماوراءالطبیعه، ساختار ایجاد ارتباط با بناهای مجاور و نوع رابطه اجزاء تشکیل‌دهنده بنا برای ایجاد کلیت بنا مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱-۵-۱- ارتباط با نظم مقدس

۱-۵-۲- ارتباط با نظم هوا

۱-۵-۳- ارتباط با نظم آب

۱-۵-۴- ارتباط با نظم گیاه

۱-۵-۵- ارتباط با نظم خاک

در این بررسی‌ها رابطه بین شکل‌گیری بنا با نظم‌های طبیعی چهارگانه آب، هوا، گیاه، خاک و نظم کیهانی یا نظم مقدس مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. تأثیر هریک از نظم‌های فوق بر استقرار و نحوه شکل‌گیری بنا سنجش می‌شود. نتیجه این بررسی گونه‌شناسی ارتباط بنا با نظم‌های طبیعی و نظم مقدس خواهد بود.

۱-۵-۶- ارتباط درونی و بیرونی

در این قسمت نوع عنصر سازنده رابطه بنا با بیرون و محل استقرار آن در بنا و نیز عناصر سازنده ارتباط درونی بین سطوح یا قسمت‌های مختلف بنا مورد بررسی ریخت‌شناسانه قرار می‌گیرند. حاصل بررسی ارائه گونه‌شناسی از نحوه ارتباط درونی و بیرونی بنا خواهد بود.

۱-۵-۷- ترکیب فضاها در اطراف فضای باز درونی

با بررسی نوع فضاهای ارتباط‌دهنده بخش‌های ساخته شده و قسمت‌های باز، نحوه ترکیب فضاها در اطراف فضای باز درونی تحلیل ریخت‌شناسانه می‌گردد. حاصل این بخش از بررسی، گونه‌شناسی نحوه ترکیب فضاهای باز و بسته در بنا خواهد بود.

مجموعه ریخت‌شناسی و گونه‌شناسی انجام شده از بناهای عمومی مبانی لازم برای ارائه واژگان و قواعد ترکیب را در هر گروه از بناهای عمومی فراهم می‌سازند که به تفکیک هر گروه از بناهای عمومی ارائه شده است.